

A vepsze szótövek alaktana

A SZÓTÖVEK ÁLTALÁBAN

A szótárban található úgy nevezett szótári alaptő azoknak a szófajoknak az esetében, amelyek toldalékoláson eshetnek át, a legritkábban tartja meg alakját valamennyi toldalékolt formájában. Ezért a vepsze nyelvben általános a szavak tövének többalakúsága.

Megjegyzendő, hogy sok magyar leíró nyelvtan a magyar nyelv más-salhangzóra végződő szavaihoz járuló toldalékok előtt megjelenő magánhangzót a szótőtől független, úgy nevezett kötőhangként kezeli, esetleg a toldalék részének tekinti. A vepsze nyelv esetében helyesebb eze- ket mindenképpen töváltozati tőzáró hangnak tekinteni, mivel szerepük és szabályszerűségük jóval nagyobb és következetesebb.

A szótári alaptő a névszók, illetve az igék esetében más-más módon jelenik meg a szótári szócikk élén. Névszók esetében a szócikkben a vepsze névszó egyes szám alanyesetű (singularis nominativus) alakja található, azaz ez az alak egyben a tiszta alapszótő. Igék esetében a szócikkben a vepsze főnévi igenév (infinitivus) alakja található, amelytől az elválasztójel (!) úgy különíti el az infinitívuszi toldalékot, hogy a töv-é- változásokra is figyelemmel van, azaz sokszor csak alaktani elemzéssel tisztítható le az ige valódi alaptőve, amelyet ilyen tiszta alakjában a nyelvhasználat gyakorlatilag nem is ismer. A magyartól eltérően ugyanis az ige egyetlen nyelvtani alakjában sincs zérómorféma.

A szótári alaptő – az előzőekben már jelzett módon – a vepsze nyelvben is végződhet mássalhangzóra vagy magánhangzóra is.

Ugyanakkor a mássalhangzóra végződő szótári alaptőnek a toldaléko- lás egésze vagy nagy része során feltétlenül van magánhangzóval záródó töváltozata is.

A ragozott szótövek esetében – attól függően, hogy a magánhangzóval záródó tövéget a szó a ragozás egésze vagy csak egy része során tartja meg – beszélhetünk kemény és lágy szótövekről. Mind a mássalhangzó- ra, mind a magánhangzóra végződő szótári alaptőnek lehet vagy ke- mény, vagy lágy szótőváltozata.

Egyes tipikus végződésű szótári alaptövek tővégi mássalhangzója vagy mássalhangzós hangkombinációja egyszeri vagy többszöri hangváltáson (esetenként úgy nevezett – a balti finn nyelvekre jellemző – fokváltakozáson) esik át.

Ez bekövetkezhet – elenyésző mértékben – kemény, illetve – meghatározó mértékben – lágy szótó esetében is.

Megjegyzendő, hogy a vepsze nyelv ugyanakkor jóval szerényebb a fokváltakozós szótóvek mennyiségét illetően még a legközelebbi rokonainál, a finnél és a karélnál is, az e tekintetben burjánzó észti, vót és izsór nyelvekről már nem is beszélve.

(A vepsze nyelv itt-ott fellelhető vázlatos magyar leírásainak zöme – nyilván egymásra hagyatkozva – a vepszt teljesen tévesen fokváltakozástól mentesként jellemzi.)

Egyes tipikus végződésű szótári alaptövek tővégi hangkombinációja a ragozás során a köztes magánhangzó kiejtésével megváltozhat akár kemény, akár lágy szótóvek körében, ezek esetében azonban nem fokváltakozásról, hanem hangkivetésről beszélünk.

Összefoglalva az előforduló tőtípusok az alábbiak:

- mássalhangzóra végződő – ragozott alakjaiban magánhangzóra kiegészülő – kemény szótó,
- magánhangzóra végződő kemény szótó,
- hangkivetéssel változó kemény szótó,
- hangváltakozással módosuló kemény szótó,
- tipikus fokváltakozással módosuló kemény szótó,
- mássalhangzóra végződő – ragozott alakjaiban magánhangzóra kiegészülő – lágy szótó,
- magánhangzóra végződő lágy szótó,
- hangkivetéssel változó lágy szótó,
- hangváltakozással módosuló kemény szótó,
- tipikus fokváltakozással módosuló lágy szótó.

Csak a névszók körében előfordul hogy az egyes számú ragozásban néhány nyelvtani eset ragja – csak meghatározott tővégi mássalhangzók esetében – egy magánhangzótlan végű rövid tőre tapad. Ezek esetében a szótári szócikk is eggyel több alaktani változatot ad meg a szótári alaptó után. Ezek a névszók kivétel nélkül lágy tővégek.

Bár a többtövíűség jelentős része logikusan következetes, számos esetben magából a szótári alaptövíűből nem vagy csak nehezen állapítható meg a tövíűtípus jellege. Ezért minden kétséges esetben a vepsze szótári alaptövíűvel együtt célszerű rögtön megjegyezni az adott szó valamennyi tövíűváltozatát is.

A KEMÉNY TÖVÍŰTÍPUSOK

A kemény tövíűtípusok esetében a toldalékolás során a névszóknál a többes szám **-i-** jele, az igéknél a múlt idő **-i-** jele előtt a szótó megtartja a tövíűgi magánhangzót, így a tövíűg mássalhangzóját ezen jelek **-i-** hangja nem tudja meglágyítani.

A toldalékolt alakokban mindenképpen meglévíű tövíűgi magánhangzóját tekintve ebbe a tövíűtípusba tartozik

- az *összes* **-o** és **-u** tövíűgzödésű szó,
- a *legtöbb* **-a** tövíűgzödésű szó,
- *nagyszámú* **-ja** tövíűgzödésű szó (ezek kizárólag **-ii** és **-ei** diftongussal végződő szótári alaptövíűvek, csak névszók),
- *néhány* (vagy főleg egy szótagból álló ősi, vagy újkeletű idegen eredetű) **-e**, **-ä**, **-ö** és **-ü** tövíűgzödésű szó.

Ezek közül a kemény tövíűvek közül a ragozás alkalmával a többtövíűtől némiképpen eltérnek az **-a** és a **-ja** tövíűgzödésű szavak (kivéve az egyszótagos **-a** tövíűgzödésűeket).

Mindkettő a névszói többes szám **-i** vagy az igei múlt idő **-i** jele előtt a tövíűgi **-a** magánhangzóját **-o** magánhangzóra váltja, a **-ja** tövíűgzödésű szó ezen kívül ugyanezekben a helyzetekben a szótári alaptövíű **-i** tövíűgi diftonguszáró magánhangzóját (a már említett módon gyakorlatilag félhangját) **-j** mássalhangzóra váltja.

A kemény tövíűtípusok kivétel nélkül leírhatók a szótári alaptövíűvel és a ragozott szótóvel (amennyiben az **-a** és **-ja** végű tövek **-o**-ra és **-jo**-ra végződő hangváltoztatával nem törödünk külön), azaz ezek a tövíűtípusok két alakú szótóvek.

Az ezen tövíűtípusba tartozó legtöbb szó szótári alaptövíűének teljes hangzóállománya változatlan marad a toldalékolt szótövön belül is, vagyis

hangkivetésre alig, fokváltakozásra pedig lényegében sohasem kerülhet sor.

A névszói kemény tőtípusok az alábbiak:

szótári alaptő (magyar jelentés) toldalékolt szótő

ak	(asszony)	aka- (ako-)
sudii	(bíró)	sudija- (sudijo-)
kana	(tyúk)	kana- (kano-)
ma	(föld)	ma-
adiv	(vendég)	adivo-
hebo	(ló)	hebo-
lind	(madár)	lindu-
čugu	(malac)	čugu-
te	(út)	te-
pä	(fej)	pä-
tő	(munka)	tő-
kü	(kigyó)	kü-

Hangkivetésre ritkán, majdnem kizárólag csak azoknál a szótőveknél kerül sor, amelyeknek a tövégi hangzókombinációja mássalhangzó+magánhangzó +l,r,n:

szótári alaptő (magyar jelentés) toldalékolt szótő

zirkol	(tükör)	zirklo-
kukor	(erszény)	kukro-
ikun	(ablak)	ikna- (ikno-)

Nemcsak hangkivetés, hanem a mássalhangzók találkozásánál zöngétlenülés is zajlik a **-ked,-ged** végződésű szótári alaptővek esetében:

szótári alaptő (magyar jelentés) toldalékolt szótő

rusked	(vörös)	rustta- (rustto-)
vauged	(fehér)	vaukta- (vaukto-)

Az igei kemény tőtípusok az alábbiak:

<i>szótári alaptő (magyar jelentés)</i>		<i>toldalékolt szótő</i>
tap(- <i>ta</i>)	(csépel)	tapa- (tapo-)
aja(- <i>da</i>)	(jár)	aja- (ajo-)
usk(- <i>ta</i>)	(hisz)	usko-
puno(- <i>da</i>)	(csavar)	puno-
kac(- <i>ta</i>)	(néz)	kacu-
küzu(- <i>da</i>)	(kérdez)	küzu-
sa(- <i>da</i>)	(szabad)	sa-
ve(- <i>da</i>)	(vezet)	ve-
jä(- <i>da</i>)	(marad)	jä-
sö(- <i>da</i>)	(eszik)	sö-
ül'dü(- <i>da</i>)	(nő)	ül'dü-

A LÁGY TŐTÍPUSOK

A lágy tőtípusok esetében a toldalékolás során a névszóknál a többes szám **-i-** jele, az igéknél a múlt idő **-i-** jele előtt a szótő nem tartja meg a tövégi magánhangzót, így a tövég mássalhangzóját ezen jelek **-i-** hangja meg tudja lágyítani.

A toldalékolt alakokban mindenképpen meglévő tövégi magánhangzóját tekintve ebbe a tőtípusba tartozik

- *több -a* tövégződésű szó,
- *nagyszámú -ja* tövégződésű szó (ezek veláris magánhangzó+i diftongussal végződő szótári alaptövévek, csak névszók),
- az *összes -ü* és *-e* tövégződésű szó (kivéve az egy szótagúakat, valamint egyes idegen eredetűeket),
- *valamennyi* nem diftongusos **-i** tövégződésű szó, illetve *sok* diftongusos **-i** tövégződésű szó.

A nem fokváltakozós lágy tőtípusok zöme leírható a szótári alaptővel és a magánhangzós végződésű ragozott szótővel, valamint a magánhangzót vesztő ragozott szótővel.

Főleg egyes tipikus záró mássalhangzók (l,r,n,h) esetében a névszóknál az egyes számú partitívus (ilyenkor **-t**), illetve illatívus (**-ho**) ragja előtt egy megrövidült *tő* szerepel, ezért az ilyen szavak leírása plusz egy alakkal történik.

A névszói lágy tőtípusok az alábbiak:

szótári alaptő (magyar jelentés) toldalékolt szótő

		1.	2.
emäg	(gazdasszony)	emäga-	emäg-
kudoj	(takács)	kudoja-	kudoj-
tuha	(ezer)	tuha-	tuh-
leib	(kenyér)	leibä-	leib-
hüvä	(jó)	hüvä-	hüv-
lesk	(özvegy)	leske-	lesk-
koume	(három)	koume-	koum-
kivi*	(kő)	kive-	kiv-
mamš	(anyó)	mamši-	mamš-
kaži	(macska)	kaži-	kaž-

* Több -i végződésű szó a toldalékolt alakjának szótöve szerint valójában -e végződésű.

Hangkivetésre kizárólag olyan töveknél kerül sor, amelyek tővégi hangzókombinációja mássalhangzó+magánhangzó+l,r,n,h:

szótári alaptő (magyar jelentés) toldalékolt szótő

		1.	2.
laineh	(hullám)	lainhe-	lainh-
kündal'	(könny)	kündle-	kündl-
tütär	(lánygyermek)	tütre-	tütr-
sul'čin	(palacsinta)	sul'čne-	sul'čn-

A névszói lágy tőtípusok összes többi fajtája a már jelzett módon bizonyos esetekben egy további rövid tőt használ:

szótári alaptő (magyar jelentés)

toldalékolt szótő

		1.	(rövid)	2.
kel'	(nyelv)	kele-	kel'-	kel-
hir'	(egér)	hire-	hir'-	hir-
pen'	(kicsi)	pene	pen'-	pen-
laps'	(gyermek)	lapse-	las'-	laps-

Van a névszói lágy töveknek egy olyan alaptípusa is, amelynél a szó-
tári alaptőhöz képest a toldalékolt szótövek végződésében csak a más-
salhangzó zöngétlenülése történik meg:

szótári (magyar alaptő jelentés)	toldalékolt szótő		
	1.	(rövid)	2.
lihaz (izom)	lihase-	lihas-	lihas-
lehtez (levél)	lehtese-	lehtes-	lehtes-
ahavoz (halánték)	ahavose-	ahavos-	ahavos-
keskuz (központ)	keskuse-	keskus-	keskus-
mel' düz (szerelem)	mel' düse-	mel' düs-	mel' düs-

Az **-ine** képzőjű szavakban a toldalékolt szótövekben **-ž,-š** mással-
hangzók jelennek meg.

(Ennél a tőtípusnál a rövid alak attól függően eltérő, hogy az **-ine** kép-
ző magán- vagy mássalhangzóra kapcsolódik-e. Amennyiben a képző **-i**
hangját magánhangzó előzi meg a szótári alaptőben, akkor a rövid tőben
ez az **-i-** kiesik.)

szótári (magyar alaptő jelentés)	toldalékolt szótő		
	1.	(rövid)	2.
jomine (ital)	jomiže-	jomiš-	jomiž-
bobaine (játék)	bobaiže-	bobaš-	bobaiž-

A **-toi** fosztóképzőjű szavakban a toldalékolt szótövekben az **-m, -n**
mássalhangzók jelennek meg.

(Ennél a tőtípusnál a rövid alak esetében a képzés helye szerinti érte-
lemszerű módosulás zajlik.)

szótári (magyar alaptő jelentés)	toldalékolt szótő		
	1.	(rövid)	2.
agjatoi (végtelen)	agjatoma-	agjaton-	agjatom-

Létezik egy (a szótári alaptővében zöngés mássalhangzó+e végzödé-
sű) szócsoport, amely az 1. és 2. ragozott tövében fokváltakozós, ugyan-

is a tövében lévő zöngés mássalhangzót zöngétlen (**-k-**) hangbeillesztéssel zöngétleníti:

<i>szótári (magyar)</i>		<i>toldalékolt szótó</i>		
<i>alaptó</i>	<i>jelentés)</i>	<i>1.</i>	<i>(rövid)</i>	<i>2.</i>
karbe	(zuzmó)	karpke-	karbe-	karpk-
purde	(forrás)	purtk-	purde-	purtk-
voiže	(kenőcs)	voiške-	voiže-	voišk-
lähte	(lék)	lähtke-	lähte-	lähtk-
kütte	(póráz)	kütke-	kütte-	kütk-

Amennyiben a szótári alaptó záróhangja lágy **-z'**, akkor **-d** mássalhangzóra váltást idéz elő a fokváltakozás. Ugyanez jellemzi az **-ut**, **-ud** és a **-nu** végződésűeket is (a lágy **-z'** ezek 2-es tövében is megjelenik):

<i>szótári (magyar)</i>		<i>toldalékolt szótó</i>		
<i>alaptó</i>	<i>jelentés)</i>	<i>1.</i>	<i>(rövid)</i>	<i>2.</i>
sadanz'	(századik)	sadande-	sadan-	sadanz-
olut	(sör)	olude-	olu-	oluz-
kolnu	(holt)	kolnude-	kolnu-	kolnuz-

Az **-iž** és a **-kaz** végződésű szótári alaptövekkel rendelkező szavakban a **-z**, **-ž** mássalhangzókat **-h** mássalhangzóra cseréli a fokváltakozás (a rövid tóalak végén pedig zöngétlenülés történik):

<i>szótári (magyar)</i>		<i>toldalékolt szótó</i>		
<i>alaptó</i>	<i>jelentés)</i>	<i>1.</i>	<i>(rövid)</i>	<i>2.</i>
ragiž	(jégeső)	raghe-	ragiš-	ragh-
ilokaz	(vidám)	ilokaha-	ilokas-	ilokah-

Hangzásbelileg a legkülönlegesebb fokváltakozás a szótári alaptó szerinti végződésükben **-žn-**, **-zn-**, illetve **-tt-** hangkapcsolatot tartalmazó szavak esetében zajlik le, amelyekben a szótári alaptó végződésbeli mássalhangzó-kombinációja **-čč-** hangalakra cserélődik le (a rövid tövekben **-d-**, illetve **-tt-** hangalakokkal):

<i>szótári (magyar alaptő jelentés)</i>	<i>toldalékolt szótó</i>
	<i>1. (rövid) 2.</i>
neizne (leány)	neičče- neidiš- neičč-
enzne (egykori)	enčče- enttuš- enčč-
mitte (melyik)	mičče- mittuš- mičč-

Összefoglalva: a névszói lágy tőtípusok zöménél meghatározott szóképzők, szóvégződések következetes hangtani viselkedéséről van szó.

Az igei lágy tőtípusok az alábbiak:

<i>szótári alaptő (magyar jelentés)</i>	<i>toldalékolt szótó</i>
	<i>1. 2.</i>
hošt(-ta) (fénylik)	hošta- hošt-
abuta(-da) (segít)	abuta- abut-
keit(-ta) (főz)	keitä- keit-
elä(-da) (él)	elä- el-
lič(-ta) (eldug)	liče- lič-
luge(-da) (olvas)	luge- lug-
hüpi(-ta) (ugrik)	hüpi- hüp-
lücki(-da) (dob)	lücki- lükk-

Azoknak a szótári alaptövéükben magánhangzó végződésű igéknek, amelyeknek a főnévi igenévi toldaléka **-ta**, jelentős részében a toldalékolt tövek alakjainál hangzóbetoldás zajlik le vagy egy **-n-**, vagy – szinte kizárólag megelőző **-i-** hang után – egy **-č-** formájában (a magánhangzó-ra végződő toldalékolt tőnek a záró magánhangzója ez esetben kivétel nélkül -e):

<i>szótári alaptő (magyar jelentés)</i>	<i>toldalékolt szótó</i>
	<i>1. 2.</i>
hapa(-ta) (rohad)	hapane- hapan-
rusko(-ta) (elpirul)	ruskone- ruskon-
pale(-ta) (fázik)	palene- palen-
rebi(-ta) (elszakad)	rebine- rebin-
märi(-ta) (mér)	märiče- märič-

Azoknak a szótári alaptövekben magánhangzó végződésű igéknek, amelyeknek a főnévi igenévi todaléka *-ta*, egy másik részében a todalékolt tövek alakjainál lezajló hangzóbetoldáshoz egyben fokváltakozás is társul. Ilyenkor a hangzóbetoldás *-d*, *-z* (ritkán *-t*, *-s*) páros hang formájában történik (a magánhangzóra végződő todalékolt fő záró magánhangzója ez esetben szinte kivétel nélkül *-a*):

<i>szótári alaptő (magyar jelentés)</i>		<i>todalékolt szótő</i>	
		<i>1.</i>	<i>2.</i>
<i>mela(-ta)</i>	(evez)	melada-	melaz-
<i>higo(-ta)</i>	(izzad)	higoda-	higoz-
<i>burau(-ta)</i>	(fűr)	burauda-	burauz-
<i>te(-ta)</i>	(ismer)	teda-	tez-
<i>vihel(-ta)</i>	(fűtyül)	vihelda-	vihelz-
<i>kabur(-ta)</i>	(ölel)	kaburda-	kaburz-
<i>amun(-ta)</i>	(merít)	amunda-	amunz-

Összefoglalva látható, hogy az igék körében a tövégződéstől függő következetesség nincs olyan nagyfokú, mint a névszók esetében. (Ezért az igéknél nem árt a tövváltozatok szavankénti megjegyzése.)

